

بازتاب‌پذیری در تحقیقات کیفی

صفورا دری^۱، سارا دری^۲، فروغ رفیعی^۳

مقاله پژوهشی

چکیده

مقدمه: بازتاب‌پذیری نظری، مفهومی است که در تحقیقات حوزه سلامت به صورت گسترده مورد قبول واقع شده است و بیشتر محققان به اهمیت آن در شفاف‌سازی و افزایش دقت مطالعات کیفی اذعان دارند. هدف از انجام مطالعه حاضر، معرفی، بیان اهمیت، تشریح و بررسی بازتاب‌پذیری به عنوان یک مشخصه مهم تحقیقات کیفی بود.

روش: این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی بدون ایجاد محدودیت زمانی تا سال ۲۰۱۵ صورت گرفت. اطلاعات با جستجو در منابع کتابخانه‌ای و سایت‌های علمی جمع‌آوری شد و سپس مقالات و مطالبی که با موضوع ارتباط بیشتری داشت، انتخاب و مطالب آن‌ها استخراج گردید.

یافته‌ها: شاخصه‌های زیادی برای نقد و افزایش کیفیت یک مطالعه کیفی وجود دارد که یکی از آن‌ها بازتاب‌پذیری می‌باشد. بازتاب‌پذیری مشخصه‌ای از تحقیقات محسوب می‌شود که می‌تواند در کل فرایند تحقیق کیفی لحاظ شود و به مرحله خاصی محدود نمی‌گردد. بازتاب‌پذیری فعالیت گسترده‌ای است که در آن پژوهشگر می‌کوشد از ایده‌ها، نگرش‌ها و عقایدش آگاهی داشته باشد و نفوذش را در تحقیق برای خودش و گاهی برای مخاطبان مشخص و واضح سازد. هرچند در خصوص قابلیت انجام و اعمال آن شک‌هایی وجود دارد، اما تمام صاحب‌نظران تحقیق کیفی بر ضرورت وجود آن در تحقیق کیفی به ویژه در تحقیقات حوزه سلامت تأکید دارند. ایجاد بازتاب‌پذیری در تحقیق کیفی و حفظ آن در سیر تکامل تحقیق، سبب افزایش دقت و صحت مطالعه کیفی خواهد شد.

نتیجه‌گیری: بازتاب‌پذیری سبب غنای مطالعه کیفی و افزایش کیفیت مطالعه می‌گردد و از بروز سوگیری جلوگیری می‌کند. بنابراین، توصیه می‌شود در هر مرحله از فرایند انجام تحقیق کیفی به این امر مهم توجه گردد.

کلیدواژه‌ها: بازتاب‌پذیری، تحقیق کیفی، بازتاب‌پذیری نظری، دقت

ارجاع: دری صفورا، دری سارا، رفیعی فروغ. بازتاب‌پذیری در تحقیقات کیفی. مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت ۱۳۹۵؛ ۵ (۲): ۲۰۲-۲۱۰.

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱/۱۷

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۳۰

۱- دانشجوی دکتری، گروه پرستاری داخلی جراحی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ایران
 ۲- دانشجوی دکتری، گروه انفورماتیک پزشکی، کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشکده پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران
 ۳- استاد، مرکز تحقیقات مراقبت‌های پرستاری و گروه پرستاری داخلی جراحی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ایران

Email: rafiee.f@iums.ac.ir

نویسنده مسؤول: فروغ رفیعی

مقدمه

تحقیقات کیفی به منزله چتری هستند که علوم فلسفی، انسان‌شناسی، روان‌شناسی، تاریخی و علوم اجتماعی را تحت پوشش قرار می‌دهند (۱). گزارش‌های تحقیقات کیفی همیشه به آن سراسستی و بی‌برده‌ای که محققانشان نشان می‌دهند، نیستند؛ به ویژه که نقش محققان در شکل دادن نتایج و ارایه تجارب شرکت‌کنندگان همیشه به صورت کامل بیان و ارایه نمی‌شود (۲). همیشه زمینه برای تفاسیر گوناگون باز است؛ چرا که محققان در ارتباطات خود با دنیا و دیگران سر و کار دارند (۳). محقق دارای احساسات مختلف همچون غم، خشم، شادی و نظرات موافق و مخالف در طول جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها می‌باشد. شکی نیست که این عواطف به شرکت‌کنندگان منتقل می‌شود و آنان به پاسخ‌های محقق به صورت مداوم در مصاحبه‌ها و یا مشاهدات واکنش نشان می‌دهند. بیشتر این رخدادها در سطح ناهوشیار اتفاق می‌افتد. حتی می‌توان ادعا نمود که در اثر این تغییرات رفت و برگشتی، شرکت‌کنندگان و محقق در ساختن تحقیق با هم مشارکت می‌کنند (۴، ۵).

معیارهای زیادی برای ارزیابی و نقد مطالعات کیفی وجود دارد که ممکن است خیلی از آن‌ها در تحقیقات کیفی نادیده گرفته شود، اما گزارش بازتاب‌پذیری (Reflexivity) در تحقیقات حوزه سلامت مورد انتظار است (۲). بازتاب‌پذیری به‌تازگی در متون علمی زیاد مورد استفاده قرار گرفته است و علاوه بر آن که یکی از مشخصه‌های تعیین کیفیت مطالعه به شمار می‌رود، حتی یک معیار اخلاقی نیز محسوب می‌شود (۶). هر چند بحث‌های فلسفی و نظری در مورد بازتاب‌پذیری و هستی‌شناسی و ساختار دانش آن همچنان تحت تکامل می‌باشد (۷)، اما آنچه مسلم است این که بازتاب‌پذیری به طور معمول در تحقیقات کیفی مورد استفاده قرار می‌گیرد و توسط محققان کیفی به عنوان یک روش که تحقیق کیفی را معتبر می‌سازد، مورد پذیرش قرار گرفته است (۸-۱۱).

برای افزایش تمامیت و صحت و سقم تحقیق کیفی، محقق نیاز دارد دریابد که آیا ذهنیت‌گرایی او در فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها تأثیر داشته است یا خیر؟ البته

شایان ذکر است که انجام این کار، سخت و مشکل می‌باشد (۱۲) و در درجه اول به تلاش مضاعف از جانب محقق برای تشخیص علایق شخصی و حرفه‌ای نیاز دارد. به طور طبیعی برای رسیدن به این مرحله نیاز به خودهوشیاری (Self-consciousness) است. Castaneda در مطالعه خود راجع به بازتاب‌پذیری و خودهوشیاری سخن گفته است و بر خودهوشیاری تأکید دارد؛ به نوعی که می‌توان خودهوشیاری را لازمه و شرط اساسی بازتاب‌پذیری تلقی نمود (۱۳). Mauthner و Doucet نیز در پژوهش خود مشکلاتی که برای نوشتن رساله دکتری داشتند و این که چگونه بازتاب‌پذیری را در آن لحاظ نمودند، تشریح کردند و خودهوشیاری و خودآگاهی را لازمه رعایت بازتاب‌پذیری معرفی کردند (۷).

با توجه به رشد روزافزون تحقیقات کیفی در بین دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی و این که ظهور بازتاب‌پذیری پدیده‌ای است که به‌تازگی در تحقیقات کیفی مطرح شده است و این که بسیاری از دانشجویان مقاطع تکمیلی همچنان با این واژه و معنای آن و چگونگی به کار بردن آن در تحقیق کیفی بیگانه هستند؛ مطالعه حاضر با هدف معرفی، بیان اهمیت، تشریح، کاربرد در انواع مطالعات کیفی و انواع بازتاب‌پذیری به عنوان یک مشخصه مهم تحقیقات کیفی انجام شد. همچنین، با جستجو در منابع داخلی و متون و مطالعات فارسی، مقاله یا مطلبی در این خصوص یافت نشد. بنابراین، با توجه به خلأ دانشی احساس شده در این زمینه، محققان تلاش نمودند تا با مرور مقالات و متون علمی، گامی در این خصوص بردارند تا شاید مورد استفاده و استناد قرار گیرد.

روش

برای رسیدن به اهداف پژوهش، مقالات مرتبط در منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی مورد بررسی قرار گرفت. بدین صورت که جستجو با استفاده از کلید واژه‌های «بازتاب‌پذیری»، تحقیق کیفی، بازتاب‌پذیری نظری و دقت» در سایت‌های علمی Google Scholar, ScienceDirect, Ovid, Scopus

باورها و دیدگاه‌های یک نفر ممکن است در یافته‌ها رسوخ کند. زمانی که یک محقق آگاه باشد که نفوذ ایده‌هایش در تحقیق ممکن است بر تفسیر یافته‌ها اثر داشته باشد، می‌تواند مکانیسمی را اتخاذ کند که این امر را کنترل نماید. این آگاهی محقق را قادر می‌سازد تا وارد میدان جمع‌آوری داده شود (۲۴-۱۸).

هدف از بازتاب‌پذیری، محدود کردن ذهنیت‌گرایی (Subjectivity) و درک عمیق‌تر تجربیات، فرایند یا فرهنگ مورد مطالعه از دریچه دید مشارکت‌کنندگان است (۲۵). بازتاب‌پذیری افزایش دهنده اعتبار (Credibility)، سندیت (Authenticity) (۲۶)، وضوح و شفافیت (۲۷)، تمامیت (Integrity)، صحت (Trustworthiness)، دقت (Rigor) و کیفیت مطالعه می‌باشد (۲۸-۳۰، ۱۸، ۱) و در سراسر مطالعه کاربرد دارد (۲۶).

کاربرد بازتاب‌پذیری در انواع تحقیقات کیفی:

بازتاب‌پذیری از طریق تحقیقات پدیدارشناسی وارد صحنه علوم اجتماعی شد. تحقیقات پدیدارشناسی از بازتاب‌پذیری به عنوان یک ظرفیت ذهنی برای خلق استفاده نموده‌اند (۳۱). بازتاب‌پذیری در تحقیقات اقدام‌پژوهی، مشارکتی و قوم‌گرایی کاربرد دارد و به‌تازگی در علوم هرمنوتیک و رویکردهای پست مدرن/ پست ساختارگرا برای تحقیق به کار می‌رود (۱). همچنین، در تحقیقاتی که جنسیت در آن‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد (مانند فمینیست) (۳۲) و به‌تازگی در تحقیقات ماسکولینیستی (تحقیقات در مورد مردان) رکن اساسی شمرده می‌شود و منجر به رساندن صدای این افراد به جامعه می‌گردد و موجب می‌شود هوشیاری محققان در مورد باورها و نگرش‌هایشان افزایش یابد (۳۲، ۲۸). به عبارت دیگر، می‌توان ادعا نمود که بازتاب‌پذیری نظری به عنوان یکی از مشخصات مهم تحقیقات رهایی‌بخش (Emancipatory) محسوب می‌شود (۳۳). بازتاب‌پذیری در تحقیقات قوم‌گرایی، چالشی بین بودن به عنوان محقق و بودن به عنوان یک عضو جامعه است. دوگانگی بودن به عنوان محقق و به عنوان یک عضو جامعه، فرصت‌هایی را مهیا می‌سازد تا بینش ناشی از منابع داده گسترش یابد؛ یعنی این که محقق فقط یک

PubMed بدون محدودیت زمانی تا سال ۲۰۱۵ و با زبان فارسی و انگلیسی صورت گرفت و مقالات چاپ شده جستجو و سپس به صورت سریع مرور گردید. مقالاتی که با موضوع ارتباط بیشتری داشت، انتخاب و مطالب از آن‌ها استخراج شد. در خصوص منابع کتابخانه‌ای نیز مباحث مرتبط مورد مطالعه قرار گرفت و سپس محتوای متناسب به دقت خوانده و خلاصه‌برداری شد و پس از تسلط بر موضوع، مقوله بازتاب‌پذیری توصیف و بیان گردید.

یافته‌ها

تعریف بازتاب‌پذیری: تعاریف مختلفی در مورد بازتاب‌پذیری وجود دارد و هر شخص ممکن است دریافت متفاوتی از این واژه در ذهن داشته باشد. هر محقق معنایی برای بازتاب‌پذیری در نظر دارد که عمق و بستره آن متغیر است و بستگی به آشنایی فلسفی و درجه ارتباط با فرایند دارد (۱۴، ۴). D'Cruz و همکاران نیز به این مسأله اذعان داشتند و کارگاهی را در خصوص بازتاب‌پذیری برگزار نمودند و دریافتند که شرکت‌کنندگان در کارگاه، دریافت‌ها و تعاریف مختلفی از بازتاب‌پذیری در ذهن خود دارند. آنان شش درون‌مایه را در خصوص تعریف بازتاب‌پذیری از نظر شرکت‌کنندگان گزارش نمودند. این درون‌مایه‌ها نشان دهنده گستره تعریف بازتاب‌پذیری در نظر افراد می‌باشد (۶).

بازتاب‌پذیری در تحقیقات کیفی به شکل‌های گوناگون مشخص و تعریف شده است، اما در اغلب منابع به فعالیت گسترده‌ای اطلاق می‌گردد که در آن محققان می‌کوشند نفوذشان را در تحقیق برای خودشان و گاهی برای مخاطبان مشخص و واضح سازند (۱۵). فرایند بازتاب‌پذیری شامل درون‌بینی و باطن‌بینی می‌باشد و در واقع، نگاهی عمقی به هر تعاملی، خواه برای یادگیری و یا خواه برای سایر تعاملات زندگی است (۱۰).

بازتاب‌پذیری رکن مهمی در تحقیقات کیفی به شمار می‌رود و منجر به افزایش کیفیت متون کیفی می‌شود (۱۷، ۱۶). بازتاب‌پذیری در فرایند تحقیق و در روش کار یک محقق، تلاشی است برای فهم این که چگونه ارزش‌ها،

ارزشیابی به شمار می‌رود. بسیاری از محققان بر این باور هستند که بازتاب‌پذیری سبب افزایش حقیقت تحقیق و شفافیت نتایج تحقیق می‌شود (۲).

در مقوله این که چرا بازتاب‌پذیری دارای اهمیت است، Clancy بیان می‌کند که بازتاب‌پذیری از چند جنبه دارای اهمیت است. نخست این که با کیفیت و اعتبار تحقیق در ارتباط می‌باشد. دوم این که تمایلات و نفوذ محقق را مشخص می‌سازد و سبب شفافیت و وضوح روش کار می‌شود. وی در سومین دلیل بیان کرد که ما به منزله یک ماشین خنثی برای جمع‌آوری داده‌ها نیستیم و به طور طبیعی دارای باورها و عقایدی می‌باشیم (۱۵) که ممکن است در جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها تأثیرگذار باشد. بازتاب‌پذیری ابزار بالارزشی جهت گسترش فهم از پدیده تحت مطالعه و نقش محقق است (۳۷) و دید و بینش غنی را از طریق امتحان کردن پاسخ‌های فردی و بین فردی فراهم می‌کند، محقق را به وسیله افزایش و بالا بردن هوشیاری موضعی قدرتمند می‌سازد، فرایند تحقیق، روش و نتایج آن را ارزیابی می‌کند و عموم را قادر می‌سازد تا درستی و صحت تحقیق را موشکافی و بررسی نمایند (۳۵، ۴).

اعمال بازتاب‌پذیری در تحقیق کیفی: هرچند در خصوص لزوم بازتاب‌پذیری توافق نظر وجود دارد، اما در خصوص قابلیت انجام آن شک‌هایی موجود است. برای این که بتوان بازتاب‌پذیری را در تحقیقات کیفی ایجاد نمود، محقق باید آگاهی انتقادی داشته باشد و بداند که چگونه مشکلات اجتماعی را می‌فهمد و در آن‌ها غرق می‌شود، باید از واقعیت فرضیاتش در مورد مشکلات اجتماعی و مردمی که این مشکلات را تجربه کرده‌اند، آگاه باشد. محقق باید از تجربیات، دانش و ذهنیات شخصی خودش آگاهی داشته باشد (۳۹، ۳۸، ۶). راه دیگر، خودبازتابی (Self-reflection) است. Strauss و Corbin معتقد هستند که خودبازتابی برای انجام پروژه‌های کوچک فرایندی ضروری است. خودبازتابی فرایندی تصفیه‌کننده می‌باشد و کمک می‌کند که بفهمیم چگونه در داده‌ها تحریف و کجی ایجاد شده است (۴). Morrow (۲۵) و Powers و Knapp (۴۰) بر ثبت مداوم

مشاهده‌گر نیست و با شرکت فعال در تعاملات رفت و برگشتی نقش سازنده‌ای دارد. بنابراین، بازتاب‌پذیری منجر به فهم وسیع‌تر از پویایی پدیده‌های ویژه و ارتباطات آن‌ها با فرهنگ می‌شود (۱۸).

بازتاب‌پذیری در تحقیقات گراند تئوری در دهه‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است. Charmaz که گراند تئوری ساختارگرایی را مطرح نمود، در کتاب دوم خود به این مسأله توجه ویژه‌ای داشت (۲۴). Glaser (۳۴) و Corbin و Strauss (۳۵، ۴) نیز در خصوص این مقوله در گراند تئوری، در تألیفات خود توضیح داده‌اند که این مسأله حاکی از مقبولیت بازتاب‌پذیری نزد این صاحب‌نظران است (۲). به عقیده Moon، بازتاب‌پذیری رکن اساسی در تحقیقات گراند تئوری می‌باشد. وی به اهمیت تحلیل ثانویه در گراند تئوری پرداخت و معتقد است که بازتاب‌پذیری سبب می‌شود محقق از دانش و سوگیری‌هایش در فرایند تحقیق آگاه شود (۵). Gentles و همکاران عقیده دارند که بازتاب‌پذیری باید در تحقیقات کیفی وجود داشته باشد و بیان کردند که تبلور بازتاب‌پذیری در تحقیقات کیفی، سه نتیجه را در پی خواهد داشت. اول این که دامنه ممکن تعاملات محقق را در تحقیقات بازتابنده توصیف می‌کند. دوم در نظر گرفتن فازهای مختلف فرایند تحقیق به صورت گسترده در هر جایی که تعاملات محقق می‌تواند تأثیر داشته باشد و سوم برای این که پاسخ دهد که در کجا تعاملات محقق به صورت مهم و عمده بر روی فرایند تحقیق نفوذ داشته و تأثیر گذاشته است (۲).

اهمیت بازتاب‌پذیری: بازتاب‌پذیری برای محققان اهمیت بسیاری دارد. زمانی که شخص موقعیت خود را بداند، محقق قادر خواهد بود که تلاش کند و نقش خود را به عنوان یک زن، پرستار و محقق در فرایند تحقیق تشخیص دهد (۳۶). اهمیت بازتاب‌پذیری را هم می‌توان یک مفهوم نظری دانست و هم یک ابزار روش‌شناسی (Methodological) (۹). جدای از اهمیت روش‌شناسی بازتاب‌پذیری، یک دلیل علمی برای اهمیت و توجه به مقوله بازتاب‌پذیری در هر تحقیق کیفی این است که بازتاب‌پذیری کلیدی ضروری جهت ارزیابی کیفیت است یا به عبارت دیگر، یک معیار

باشد. Nolan در نوشتن رساله خود عنوان نمود، به منظور این که بازتاب‌پذیری در رساله‌اش منعکس شود و برای این که مطمئن شود آنچه در تحقیقش می‌آید به صورت معنی‌دار و قابل اعتماد بازتاب شرکت‌کنندگان در تحقیق است و نه خود محقق، سعی کرد در تحقیق در هر مرحله غرق شود. حاصل این امر، گسترش دادن و مشخص ساختن و روشن کردن افکار محقق می‌باشد و سبب می‌شود فرایند تحقیق، راحت‌تر و قابل اعتمادتر گردد. بازتاب‌پذیری محقق را قادر می‌سازد تا در هر زمانی بتواند جنبه‌ها و چالش‌های سطحی و عمقی را مشخص سازد و بیان نماید (۴۲).

بازتاب‌پذیری اغلب به عنوان یک فعالیت انفرادی محسوب می‌شود. Barry و همکاران پیشنهاد دادند که بازتاب‌پذیری می‌تواند به عنوان یک فعالیت گروهی به کار برده شود؛ چرا که متن بازتابنده و بحث گروهی، منجر به ارتقای جوانب می‌شود و این امر می‌تواند باعث بهبود تولیدات و عملکرد تیم کیفی گردد. همچنین، ریگور یا دقت و کیفیت تحقیق افزایش می‌یابد (۴۳). بنابراین، به نظر می‌رسد که انجام بازتاب‌پذیری به هر دو گونه انفرادی و گروهی امکان‌پذیر است و طبق نظر Barry و همکاران (۴۳)، انجام آن به صورت گروهی حتی دارای مزیت می‌باشد.

انواع بازتاب‌پذیری: مطالعه‌ای در سال ۱۹۹۴، از چهار نوع بازتاب‌پذیری در مقالات قوم‌نگاری سخن به میان آورد. اولین نوع بازتاب‌پذیری که پایه‌ای برای بقیه محسوب می‌شود و ماهیتی ذهنی دارد، انعطاف‌پذیری در ارتباط با خودانتقادی (Self-critique) است. این نوع بازتاب‌پذیری، زمینه معرفت‌شناسی و اخلاقی تحقیقات کیفی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و منجر به یک دل‌کردن و متحد کردن صداهای زیاد موجود در تحقیق می‌شود. دومین نوع بازتاب‌پذیری بر روی عینیت تأکید دارد. سومین نوع بازتاب‌پذیری بر حیطه‌های گوناگون تأکید می‌کند و به عنوان «سیاست‌های قرارگیری» شناخته می‌شود. تمرکز این نوع بر روی آگاهی و هوشیاری تاریخی می‌باشد. بازتاب‌پذیری فمینیستی چهارمین نوع می‌باشد (۱).

Ryan بازتاب‌پذیری را به سه دسته تقسیم می‌نماید. بازتاب‌پذیری ماورایی (Hyper reflexivity) که در خصوص

تجربیات، پاسخ‌های فردی، عکس‌العمل، بینش و خودآگاهی از پیش‌فرض‌ها توسط محقق تأکید نمودند. این ثبت‌ها، داده به شمار می‌روند که محقق نمی‌تواند آن‌ها را از بستر اجتماعی و پدیده‌هایی که موضوع تحقیق هستند، جدا کند. Morrow عقیده دارد که خودآگاهی می‌تواند آزمون شده، از زمینه اصلی مجزا شده یا هوشیارانه در تجزیه و تحلیل‌ها نفوذ نماید. این اقدامات راهی برای کنترل سوگیری و حفظ صحت و دقت را فراهم می‌سازد (۲۵).

سوآلی که ممکن است مطرح شود، این که چگونه می‌توان بازتاب‌پذیری را در فرایند تحقیق لحاظ نمود و آن را حفظ کرد. به عقیده Lambert، راه‌هایی وجود دارد که سبب حفظ بازتاب‌پذیری در فرایند تحقیق می‌شود که یکی از این راه‌ها، داشتن یادداشت‌های بازتابی است و سبب می‌شود محقق تجارب خود را ثبت نماید. وی معتقد است که نگهداشتن ثبت افکار اشخاص، احساسات و فعالیت‌هایی در ارتباط با فرایند تحقیق، به افزایش خودآگاهی کمک می‌کند. راه دیگر، داشتن آگاهی از تعاملات بین محقق و شرکت‌کنندگان می‌باشد. داشتن یادداشت و یادآور (Memo) نیز به عنوان یک راه کارآمد دیگر پیشنهاد شده است (۹) که نویسنده می‌تواند آن‌ها را مرور نماید و در مورد آن‌ها تفکر کند (۴). استفاده از یادداشت‌های مشاهده‌ای (Observational note)، روش‌شناسی و نظری، از جمله روش‌هایی هستند که توسط Hughes پیشنهاد شده است (۴۱). یادداشت‌های مشاهده‌ای، ثبت‌های توصیفی کوتاهی از مشاهدات در مورد وقایع یا یک مصاحبه است که باید تا حد امکان کوتاه و واقعی باشد. یادداشت‌های روش‌شناسی در مورد جنبه‌های روش‌شناسی و عملکرد محقق در تحقیق است و این که چگونه مصاحبه پیش رفته یا این که نقش محقق در طول مصاحبه چه بوده است. یادداشت‌های نظری در خصوص این است که چطور داده‌ها توسط محقق معنی می‌شود و این که داده‌ها به شما به عنوان محقق چه می‌گویند.

یک محقق باید از ارتباط حقیقی با شرکت‌کنندگان و همین‌طور از اثرات مستقیمی که بر روی جهت‌گیری و شکل دادن فرایند تحقیق می‌شود، اطلاع و آگاهی بالایی داشته

اگر این دانشجویان از بازتاب‌پذیری و نحوه اعمال آن در سراسر فرایند تحقیق آشنایی داشته باشند، این فرایند تسهیل می‌شود و روایی و کیفیت تحقیق آنان افزایش می‌یابد.

البته باید عنوان نمود که محققان گاهی بازتاب‌پذیری گسترده و زیاد را خطرناک می‌دانند. برخی از آنان بر این باور هستند که توجه افراطی به خود به عنوان نویسنده، مانع رساندن صدای شرکت کنندگان می‌شود. چالشی که در این مورد وجود دارد، این است که آیا استفاده از بازتاب‌پذیری سبب می‌شود که تحقیق بهتری تولید شود؟ برخی می‌گویند که بازتاب‌پذیری به صورت بالقوه سبب محدود کردن فرایند تفسیر آزاد و مانع از تفسیر ارزشمند و خلاقانه می‌گردد. در مقابل این عده، برخی دیگر از محققان عقیده دارند که تلاش برای بازتاب‌پذیر بودن همیشه ناکافی است؛ چرا که هر شخص فقط می‌تواند قسمتی از اثرات محقق را فراهم کند. Gentles و همکاران بیان کردند که آگاهی نویسنده از موقعیتش در تحقیق ارزشمند است. این امر تعادل را ایجاد خواهد کرد و به شرطی که سبب دور شدن محقق از هدف تحقیق نشود، سبب غنای تحقیق می‌گردد (۲).

بازتاب‌پذیری به عنوان یک مفهوم مهم در تحقیقات کیفی مطرح است و صاحب‌نظران کیفی از این ویژگی در نوشتن متون کیفی خود استفاده می‌کنند.

بازتاب‌پذیری سبب می‌شود تا محقق به خودآگاهی و خودهوشیاری دست یابد و بداند علایق، تمایلات، ارزش‌ها و

فروریختن عادات و رویه‌ها است. در این نوع، عادات و رویه‌ها آنالیز و تحلیل می‌گردد. بازتاب‌پذیری ماورایی برخورد آنی با عادات و رویه‌هایی است که هنوز وجود دارد. بازتاب‌پذیری سیستماتیک (Systematic reflexivity) که در مورد پیش‌فرض‌ها، تئوری و متدها می‌باشد و فرایند مداومی است که پیش‌فرض‌های روش‌شناسی و نظری فرد را تحلیل می‌کند. سومین نوع، بازتاب‌پذیری معرفتی (Epistemic reflexivity) و در مورد فرضیات و باورها می‌باشد. نگرانی این نوع بازتاب‌پذیری در خصوص باورهای محقق است و اجازه می‌دهد تا محقق فرضیات خود را تست و امتحان نماید. در این نوع بازتاب‌پذیری محقق باید فرضیاتش را که در فرایند تحقیق دخیل است، منعکس نماید و این امر کمک می‌کند تا در مورد کاربرد این فرضیات برای تحقیق و یافته‌هایش تفکر شود (۱۰). مطالب بیان شده در جدول ۱ به صورت خلاصه ارائه شده است.

بحث

تمام دانشجویان مقاطع تکمیلی که برای اولین بار تحقیق کیفی انجام می‌دهند، هرچند به متون و راهنماهایی در خصوص تحقیق کیفی دسترسی داشته باشند و حتی از راهنمایی استادان خبره بهره بگیرند، اما با این حال با سختی روبه‌رو هستند و فرایند تحقیقشان به کندی پیش می‌رود و گاهی از جانب منتقدان مورد انتقاد قرار می‌گیرند که شما در فرایند تحقیق، علایق و پیش‌دانسته‌های خود را وارد نموده‌اید؛ در حالی که

جدول ۱. خلاصه‌ای از یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش	تعریف کلی
افزایش دهنده اعتبار، کیفیت، صحت و دقت تحقیق کیفی، جلوگیری از ایجاد بایاس و سوگیری	اهمیت
داشتن خودهوشیاری و خودآگاهی	لازمه و پیش شرط
در تحقیقات راهی‌بخش، فمینیستی، ماسکولینیستی، پدیدارشناسی، قوم‌گرایی، گراند تئوری و... (تا حدودی در تمام انواع تحقیقات کیفی)	در کدام نوع از تحقیقات کیفی کاربرد دارد؟
هم انفرادی و هم گروهی	نوع فعالیت
در کل فرایند تحقیق باید در نظر گرفته شود.	در کدام مرحله تحقیق کیفی باید اعمال شود؟
آگاهی از علایق، ارزش‌ها و پیش‌فرض‌های خود به عنوان محقق، غرقه‌سازی، حفظ بازتاب‌پذیری در کلیه مراحل تحقیق به خصوص جمع‌آوری داده و تحلیل داده، آگاهی از تعاملات محقق و شرکت کنندگان، ثبت تجربیات، استفاده از یادآور، یادداشت‌های مشاهده‌ای، روش‌شناسی و نظری	راهکارهای اعمال بازتاب‌پذیری در تحقیق

تحقیقات کیفی سبب ارتقای کیفیت و روایی تحقیق کیفی خواهد شد و باید یک اصل به شمار رود. با عنایت بر توجه روزافزون محققان کشور به مقوله تحقیقات کیفی و ایجاد علاقه به این نوع تحقیقات به خصوص در بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی و به ویژه در مقطع دکتری رشته‌های حوزه بهداشت و سلامت، توصیه می‌شود که آگاهی این محققان از بازتاب‌پذیری با برگزاری کارگاه‌ها و کلاس‌های آموزشی افزایش داده شود تا شاهد افزایش اعتبار تحقیقات کیفی در حوزه‌های بین‌المللی باشیم.

تشکر و قدردانی

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از استادان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی ایران که هر یک گنجینه‌ای از اطلاعات در خصوص تحقیق کیفی می‌باشند، بالاخص خانم دکتر سیدفاطمی و آقای دکتر محمدی که واحد روش تحقیق کیفی را برگزار نمودند، تشکر و قدردانی نمایند.

باورهایش چه هستند. بدین طریق می‌تواند این باورها و علایق را در جمع‌آوری داده‌ها و تفسیر آن‌ها مد نظر قرار دهد و داده‌ها را به گونه‌ای تفسیر کند که شرکت کنندگان بیان نموده‌اند. علاوه بر این، خودآگاهی سبب می‌شود که اگر علایق محقق در هر مرحله‌ای از تحقیق دخالت داده شود، محقق قادر باشد بفهمد این دخول از کجا صورت گرفته است و بتواند آن را اصلاح نماید. این مشخصه در تمام فرایند تحقیق جاری است و اگر در تحقیقات کیفی مورد توجه قرار گیرد و اعمال شود، سبب غنای تحقیق و افزایش کیفیت و اعتبار تحقیق خواهد شد و از سوگیری‌های احتمالی جلوگیری می‌کند. البته داشتن دانش و تجربه در مورد تحقیقات کیفی، رعایت نمودن این خصیصه در تحقیقات را تسهیل می‌نماید.

نتیجه‌گیری

همان‌گونه که اشاره شد، رعایت بازتاب‌پذیری در انواع

References

1. Koch T, Harrington A. Reconceptualizing rigour: the case for reflexivity. *J Adv Nurs* 1998; 28(4): 882-90.
2. Gentles SJ, Jack SM, Nicholas DB, McKibbin KA. Critical approach to reflexivity in grounded theory. *Qual Rep* 2014; 19(44): 1-14.
3. Abedi HA. Applying phenomenological method of research in clinical sciences. *Rahbord* 2010; 19(54): 207-24. [In Persian].
4. Corbin JM, Strauss AL. *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. 3rd ed. London, UK: Sage Publications, Inc; 2008.
5. Moon T. Reflexivity and its usefulness when conducting a secondary analysis of existing data. *Psychology & Society* 2008; 1(1): 77-83.
6. D`Cruz H, Gillingham P, Melendez S. Reflexivity: A concept and its meanings for practitioners working with children and families. *Critical Social Work* 2007; 8(1): 1-18.
7. Mauthner NS, Doucet A. Reflexive accounts and accounts of reflexivity in qualitative data analysis. *Sociology* 2003; 37(3): 413-31.
8. Popoveniuc B. Self reflexivity. The ultimate end of knowledge. *Procedia Soc Behav Sci* 2014; 163: 204-13.
9. Lambert C, Jomeen J, McSherry W. Reflexivity: A review of the literature in the context of midwifery research. *Br J Midwifery* 2010; 18(5): 321.
10. Ryan T. When you reflect are you also being reflexive? *Ontario Action Researcher* 2005; 8(1).
11. Seale C. Quality in qualitative research, *Qualitative Inquiry*. *Qual Inq* 1999; 5(4): 465-78.
12. Finlay L. "Outing" the researcher: the provenance, process, and practice of reflexivity. *Qual Health Res* 2002; 12(4): 531-45.
13. Castaneda HN. The reflexivity of self-consciousness: Sameness/identity, data for artificial intelligence. *Philosophy of Mind* 1989; 17(1): 27-58.
14. Smith R. Does reflexivity separate the human sciences from the natural sciences? *Hist Human Sci* 2005; 18(4): 1-25.
15. Clancy M. Is reflexivity the key to minimising problems of interpretation in phenomenological research? *Nurse*

- Res 2013; 20(6): 12-6.
16. Breuer F, Mruck K, Roth WM. Subjectivity and Reflexivity: An Introduction. *Forum Qual Soc Res* 2002; 3(3).
  17. Mays N, Pope C. Qualitative research in health care. Assessing quality in qualitative research. *BMJ* 2000; 320(7226): 50-2.
  18. Streubert Speziale H, Rinaldi Carpenter D. *Qualitative research in nursing: advancing the humanistic imperative*. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins; 2007.
  19. Neill SJ. Grounded theory sampling, The contribution of reflexivity. *J Res Nurs* 2006; 11(3): 253-60.
  20. Carolan M. Reflexivity: a personal journey during data collection. *Nurse Res* 2003; 10(3): 7-14.
  21. Warwick RJ. *Reflexivity-an innovative leadership research methodology and an ongoing means to develop personal effectiveness*. Luton, UK: University of Bedfordshire; 2011.
  22. Cutcliffe JR. Reconsidering reflexivity: Introducing the case for intellectual entrepreneurship. *Qual Health Res* 2003; 13(1): 136-48.
  23. Finlay L, Gough B. *Reflexivity: A practical guide for researchers in health and social sciences*. New York, NY: Wiley; 2003.
  24. Charmaz M. *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. London, UK: SAGE; 2006.
  25. Morrow SL. Quality and trustworthiness in qualitative research in counseling psychology. *J Couns Psychol* 2005; 52(2): 250-60.
  26. Polit DF. *Essentials of nursing research: Appraising evidence for nursing practice*. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins; 2014.
  27. Engward H, Davis G. Being reflexive in qualitative grounded theory: Discussion and application of a model of reflexivity. *J Adv Nurs* 2015; 71(7): 1530-8.
  28. Robertson S. Masculinity and reflexivity in health research with men. *Auto/Biography* 2006; 14(4): 302-19.
  29. Pillow W. Confession, catharsis, or cure? Rethinking the uses of reflexivity as methodological power in qualitative research Wanda. *Int J Qual Stud Educ* 2003; 16(2): 175-96.
  30. Krefting L. Rigor in qualitative research: the assessment of trustworthiness. *Am J Occup Ther* 1991; 45(3): 214-22.
  31. Tsekeris C, Katrivesis N. Reflexivity in sociological theory and social action. *Facta Univ* 2008; 7(1): 1-12.
  32. Schneider Z, Elliott D, LoBiondo-Wood G, Haber J. *Nursing Research: Methods, Critical Appraisal and Utilisation*. Philadelphia, PA: Mosby; 2004.
  33. Guillaume X. Reflexivity and subjectivity: A dialogical perspective for and on international relations theory. *Forum Qual Soc Res* 2002; 3(3).
  34. Glaser BG. Constructivist Grounded Theory? *Forum Qual Soc Res* 2002; 3(3).
  35. Strauss A, Corbin JM. *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. London, UK: SAGE Publications; 1990.
  36. De Chesnay M. *Nursing research using grounded theory: qualitative designs and methods in nursing*. New York, NY: Springer Publishing Company; 2014.
  37. Jootun D, McGhee G, Marland GR. Reflexivity: Promoting rigour in qualitative research. *Nurs Stand* 2009; 23(23): 42-6.
  38. Taylor C, White S. *Practising reflexivity in health and welfare: Making knowledge*. Abingdon, UK: Taylor & Francis Group; 2000.
  39. McGhee G, Marland GR, Atkinson J. Grounded theory research: literature reviewing and reflexivity. *J Adv Nurs* 2007; 60(3): 334-42.
  40. Powers BA, Knapp TR. *Dictionary of nursing theory and research*. New York, NY: Springer Publishing Company; 2010.
  41. Hughes C. Developing reflexivity in research [Online]. [cited 2012]; Available from: URL: http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/sociology/staff/hughes/researchprocess/developing_reflexivity_in_research.docx
  42. Nolan S. *An exploration of the primary to secondary school transition in an Irish context [PhD Thesis]*; London, Iran: University of East London; 2012.
  43. Barry CA, Britten N, Barber N, Bradley C, Stevenson F. Using reflexivity to optimize teamwork in qualitative research. *Qual Health Res* 1999; 9(1): 26-44.

Theoretical Reflexivity in Qualitative Research

Safoura Dorri¹, Sara Dorri², Forough Rafii³

Original Article

Abstract

Introduction: Theoretical reflexivity is a concept that has been widely accepted in health research and most researchers have acknowledged the importance of reflexivity in the clarity and increased accuracy of qualitative research. The purpose of this study was to introduce, explain the importance of, and describe reflexivity as an important characteristic of qualitative research.

Method: This research was conducted using library and internet resources without time limitation until 2015. Information was collected by searching library resources and scientific websites. Then, relevant articles were selected and their contents were extracted.

Results: There are many factors for the improvement of the quality of a qualitative study; one of these factors is reflexivity. Reflexivity is a characteristic of research that can be considered during the whole process of qualitative research and is not limited to a certain stage. It is an extensive activity in which the researcher tries to be aware of his/her ideas, attitudes, and beliefs and make their influence on his/her own research clear for him/herself and sometimes the audience. Despite the existing doubts about the ability to conduct it, almost all experts in qualitative research have emphasized its necessity in qualitative research, especially in the field of health. Creating reflexivity in qualitative research and preserving it during the development of qualitative research will increase their precision and accuracy.

Conclusion: Reflexivity can enrich qualitative research, improve their quality, and prevent the occurrence of bias. Therefore, attention to this factor is recommended in every step of qualitative research.

Keywords: Reflexivity, Qualitative research, Theoretical reflexivity, Precision

Citation: Dorri S, Dorri S, Rafii F. **Theoretical Reflexivity in Qualitative Research.** J Qual Res Health Sci 2016; 5(2): 202-10.

Received date: 20.01.2016

Accept date: 05.04.2016

1- PhD Student, Department of Medical-Surgical Nursing, School of Nursing and Midwifery, Iran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

2- PhD Student, Department of Medical Informatics, Student Research Committee, School of Allied Medicine, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

3- Professor, Nursing Care Research Center AND Department of Medical-Surgical Nursing, School of Nursing and Midwifery, Iran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Corresponding Author: Forough Rafii, Email: rafiee.f@iums.ac.ir